

Н. Королева

„БУЛА ІННА РУСЬ СТАРИННА“...

Дон Карльос, втомлений лихою фебрю, що вхопила його на Родосі, — цілком втратив сили й не міг триматись у сідлі. Тсму й на суходолі, як на морі, гойдається він на турецьких паласах**, привішених між двох коней. Під головою — високо вимощено подушками, — очі можуть втягати в себе чужий краєвид.

Немов огорнені димом нечислимих кадил губляться в синеватій імлі безкраї простори. М'яким килимом вітає до неба ніжно обарвлена земля. Ні горбка, ні скелі, ні річної бинди, ні лісового гуна. Чи хоча б одиноких дерев. Немає на чому спинитись Карльосове око і спирається, ні на чім не зачепившись, аж об блакитну запону, що лучить землю з небом. А за поглядом біжить у безконечність і думка, немов пише по довгій незімнятій стьожці прапервісні слова:

...„Земля була пуста і порожня... І дух Божий линув над водами“...

Справді, що це: суходіл чи води леліють аж до обривів?... Хвилями ходить-тремтить безкрая просторінь, гніда зблизька, як старий мосяж, інкрустований смарагдовою зеленню рістні, що оживає по осінніх дощах. Рожеє вона у віддалі й розпливається в фіялкових тонах безмежних долин. Ходить-тремтить і співає-дзвенить хоралом невловних звуків, таким неподібним до „хоралу тиші“ в пустині. Бо ж не пустиня — ця порожня земля: вона повна прихованої сили, а та сила далі наливається в ній, мов у „сплячій бруньці“, що на весні, або аж в-осени стане квіткою.

Це — ще не „Адамова Земля“, що до неї мандрують; це — тільки її широке переддверя:

— Степ...

— Земле невідома! — снують тканину Карльосові думки. — Земле, що тебе добровільно вибрав я собі за нову домівку, — благословенням із Землі Святої вітаю тебе!..

Валка зупинилась на відпочинок. Як збільшилась вона від Моря Евксинського! Майже щодень до озброєних мандрівників прилучаються менші або й більші гурти нових подорожніх. Скільки

* Це VI. і останній розділ повісти „Предок“. Акція відбувається у XVI столітті. *Ред.*

** Палас — міцний східний килим без „ворси“ (пушкі).

ріжних людей, скільки коней і польових, круторогих волів! Риплять мажі, іржуть коні та мули, зненацька зареве спраглий віл чи дзвінок запіють у клітках голосисті мандрівні когути, сповіщаючи про близьку зміну погоди.

Карльос прислухається до співучої мови нових йому людей. Одежа й обличчя їхні видаються майже знайомі, східні. Але ж — такі — й не такі!.. Пізнає щось знайоме, але ж одночасно бачить і щось несподівано нетодібне. Так само, як ці повільні сиві воли, дарма, що воли, а такі неподібні до прудких темних еспанських биків.

Тягне солодкавим димом палених бурянів: тут бо тільки сухим бадиллям отої „нежері“ — височенних будяків, чорнобилю, кінського щавелю та крутаю головатого можна розпалити багаття. А ходити далеко за ними не треба. Он, біля неформено отесаної камяної баби потягся довжелезний пруг зсвілого від суші крутаю. Із шпича тих голів сонце випило колись ясно-блакитну барву, вітер висушив вирізуване листя й височенні тирси-стеблини, що за ними не видно вершників. Покірно хиляться під вільним, нічим неспиненим вітром сіро-зеленаві кулі й тихенько шепечуть, ронячи шелест-зідхання.

— „...Requiemae ternam... aeternam...“ — вчуваються Карльосові в цьому шелестинні слова жури й туги. Та ж з блакитних обріїв косяком баских коней насакає вітер. Топче і толочить, рве і торщить завмерлі листочки, гне до землі здеревіле стебло й переможно гукє:

— Відпочинку?... Ще й „вічного“?!.. Нема його... І не буде!.. Чи чує-те? Не бу-у-уде!..

І здається Карльосові, що це вже не степовий бурян послався пругом перед його очима. Ні, це — перехрестя доріг. Доріг життя і смерті. І на тім перехресті ось-ось зустрінуться й похоронний поїзд короля дон Феліпе, і його власний, Карльосів жалбний похід. Бо ж його особисте життя відлетіло з цим нестримним вітром так далеко у безвість, що можна його тільки згадувати уривками, як те, що читав колись в книзі, а назви його вже не вмєш сказати. Відлетіло?.. Може... тільки ж нащо його півмертве тіло, але з духом живим, возять і возять з краю в край, як небіжчика дон Феліпе, безконечним, жалібним походом? „Ім“ — що везуть його тіло, видається, ніби вони блукають у блакитнім просторі без образів і звуків, але ж він, Карльос, бачить ясно довкола себе і її — Беату, й патера Ініго, й альбігойців... і чує, як шкварчить печена шкура на тім скаженім вовку, що кинувся тоді... тоді... на Беату... Все він бачить і чує, і все йому майже байдуже, бо нічого нема — ні страху, ні тривоги — в його душі. Спокійно забиває в собі ще раз і ще раз шалену тварину, що від неї лишилась тільки шіточка — „la cerda“, щоб нагадувати про те, чого забути не вільно, не можна, не слід!.. Най лежить це все написане тут... при руці, приважене легесеньким камінчиком Хадиджі, так міцно-міцно, що не зірве його і цей теплий вітер, насяклий солодкавим димом...

А от же, ніби розвівається дим, прокидається на хвилюку свідо-
мість і самі шепчуть спалені гарячкою уста:

— Боже! Якщо хочеш, щоб моя душа була зерном, най—де
зволить, — засіє її правиця Твоя...

Чує під головою дотик ніжної руки й запах цинамону та
іншого східного коріння. Розплющує очі: Марія-Зорая в про-
міннях заходячого сонця обережно підносить йому голову, а він
бачить спочуття в розумних очах її невідступного гепарда. Лін-
дараха напуває немічного ліком, навогченою хустиною (тут бо
води, — стільки, що в бочівках та баклажках!) витирає йому об-
личчя й помалу розчісує желтовим гребінцем його довгу й густу
бороду. „Як Сідові“ виросла вона йому вже вдруге на чужині:
тоді, в монастирі Св. Катерини, і тут, в степу.

— Дякую, Маріє... Дякую, Саро, — називає Карльос і Лін-
дараху її християнським найменням служниці Лазаревих сестер,
бо ж „помандрувала, як і та, в світі за панею своєю“. Дякую
тобі, Рустеме!

За Марією пізнає побратима. Бадьорий і невтомний, як
вправлений в подорожах караван-баша, з'являється він тут і там,
між валками й возами. Та найчастіше бачуть його біля погозу
Марі та біля Карльосової лектики. Гонить від себе тривожну
Маріїну думку, що все глибше вкручується в серце: — „Чи ж
доведемо побратима на нашу Волинь?“ „Чи ж доведемо до-
дому... А куди саме — „додому“?... Чи знайде й він — Адам —
те — „дома“? Чи ж є там якийсь дім?... Чи є в ньому госпо-
дар? Чи Василь... любий, єдиний... А може також уже з роди-
ною?... З родиною... А як не знайдеш і звалищ, мов той Одис-
сей, по мандрівках своїх?... От, такої!.. Та чи ж йому, віль-
ному лицареві — ще й при коханій, молодій дружині вішати
носа? Земля ж — є земля! Її ж ніхто не вкраде, хоч і розграб-
лене буде майно, зруйновані будівлі, вибиті чи взяті до не-
волі люди. Лісу — досить на Волині. Відбудується й замок
І... нове життя!“...

Валка приготується до нічлігу. Вози розставлено далеко
один від одного, а між ними — змінні вартові. Хоч, ясна річ,
перед зимою й від татарви, як від сарани, спокійніше, та не
накликуймо біди, спокушаючи Господа!.. Але — самотність і тиша
найліпший лік для х-орого, тому й велить Адам власти побра-
тима далі від людей, коней, волів, багаття. Щоб комар та мош-
кара не видали очі, — каже напнути „поло“ і докола про-
тягти по траві смугу старим салом: занадто бо тепла осінь, тож
щоб не заблудив якийсь полозгад, що не послуховав свого закону:
„спати від Михайла осіннього аж до Юра весняного“...

Нечутно підходять до Карльосових ношів нові мандрів-
ники: хочуть бодай здалеку поглянути на того, хто на власні
очі бачив Гріб Свягий. Стоять мовчки й відходять зідхаючи:

— Вмирає, сердега!

— Та й чого бо йому ще треба на цій грішній землі, коли
вже він пройшов Святу?

Піде просто до раю з тієї Невір-Землі...

Таж не кличе ще душі лицаря сурма Архангелова. Навпаки, — прийшов цілющив сон і приніс Карльосові здоровий відпочинок. І коли вранці, розбуджений півнями, відкинув він полу щільно затуленого на ліщинових дугах „пологу“, швидко протер очі і здивований сів, мов підкинений пружиною. Тісною круглою стіною стояли отік його ложа відразливі істоти. Вперлись у нього безтямним поглядом круглих чорних очей, що в них було здивовання й злість. Могутні носи-дзьоби з настовбурченими рідкими вусами ніби вдихують повітря. Довгі шиї витягались якось урочисто, неначе прийши ті потвори робити над Карльосом суд.

— „Духи цієї країни“? — мигає в Карльосовій голові, — і відживає забуте старовинне повіря: „Суд, що творять над відлігаючою душею добрі й лихі вчинки“... Гаразд... Тільки ж... невже так багато за ним тих лихих вчинків?...

Аж холод пробіг по спині. Підвів руку, щоб перехриститись перед останнім судом на землі — й упав навznak на подушки. Бож стіна здригнулася й посунула на нього з сухим, дерев'яним торохкотінням, немов у Велику Пятницю. Оглушений скриготінням та фурканням крил, черканням довгих ніг об полог, що давно завалився, — Карльос і по відлеті останньої дровхи, — що підносяться на крила, розбігшись спершу вперед, — не міг збагнути, що він бачить полки струсів українського степу...

— Це — на щастя! — твердо вирішила Ліндараха-Сара. — Як відлетіли без шкоди „птахи зеленої пустини“, так відлетять смуток і біль сіді-дон-Карльоса. І зазеленіє нове його життя, як ця пустиня — „степ“, — вимовила справно чуже їй слово...

*

Гадючки-вогники хитнулись із розпаленого багаття й лягли на оксамит темнозеленого моху. Ідкий і масний дим густою хмарою поплив у гору й огорнув чорною запаскою дуплястий стовбур многовікового осокора та поліз поміж бляшані, вже поржавілі від осінньої вогкості листи. Дід — бортник у вузьких полотнянках та рудих ходаках-морщаках схилився, мов чаруючи, над багаттям. Сипав у вогонь різні сухі ягоди та підкидав зеленої, свіжої хвої, щоб куріло якнайдужче. А два хлопці з шматками тліючої порохні в руках, як вивірки прудко видирались по стовбурі до бортні з бджолами. Долі чекали на мед дівчата з білими липовками відерцями-бутінками. Мов давні литовські жрекині — вайдельотки, були всі білі: в льняних сорочках та в запасках з груботканої, доморобної небарвленої вовни. Молоденькі, мали на голівках, обвитих віночками важких кіс, зелені галузечки.

Як рік-річно, й цієї осені в близькому до замку лісі Підборі вибирали мед.

Барвіста осінь — пишне, але коротке тут свято. І квапиться вона обдарувати на згадку про минуле вже літо неторкнено-стрункі горобини „добрим намистом“. Сільську сирітку — шипшину прибрала коралевими сережками. На журливу калину бризнула живими гранатами — „кроюю поляглих за правду“. Повними пригорщами темних агатів сипнула на кущі тежнини...

Однаковим колом рік-у-рік приходять ті самі граці, ті самі свята, ті самі турботи, як зелень лісів, що бронзується й осипається в свій час, і знову зеленіє з весною, а старі покоління непомітно змінюють нові. І двигач без зупинки Перший Мотор життя і працю. Поюки, озера, мочари й неперехідні пущі та хащі ліпше за силу збройну захищають родове гніздо Дуніних — Борки від нападу кочевиків. Навіть і тоді, перед 30-ма роками, коли гуляла і по Волині „мітла татарська“ — хан Менглі Гірей, і тоді захистив твердинею лісів та мочарів Господь землі ці. Давно вже не було й карі небесної — „смерти чорної“, що часто страховищем ходить довкола, люд хрищений, зляканий „поміром“ та „повітрям“, до хащ немов звіря лісового, заганяючи. Тихо в Борках. Відколи „загинув у бою з волохами дідич Адам“, а старший його брат — рвучкий Василь подався без вороття на життя вояцьке, — лишилися посілості в лісах над Стиром в руках „пані дядини“. — „Пані Теофіля — невіста розшафна, жона запопадлива“ — говорили про вдову в сусідньому місті Луцьку. Така й була: і до праць жіночих та господарських дбайлива, і „в науку добру“ — лікувань зелями та обв'язами — втаємничена, — „не забувала вона про страх Божий“, як писав колись про неї Василеві єпископ віленський. Побожна бо литвинка була, й видно добре знав її навіть сам пастир.

Вибирання меду відбувалось одночасно з великою лісовою виправою. По цілому Підборі збирали гриби — влітку бо вельми гаддям ліс затроєний! — копали лікувальне коріння, а мисливці з собакарями били птицю, бо ж „не лить є з лісу йги, та здобичі не нести“!...

При „пані дядині“ — три невідлучні тіні: маленька внучка, Тея, сирітка по наймолодшій донці, та два дівчатка — „служебні духи“ старої пані й товаришки Теїних ігор. В біленьких сорочечках з вишиваними на плечах хрестами, Раїна й Фаїна, завітчані „вовчим хмелем“, носять за панею кошики з вінками. Цілу ніч плели їх покойові дівчата, мішаючи „семеро квіття до дев'яток зел“, бо ж не зраджує побожна пані Теофіля й стародавнього „лісового звичаю“: раніше, як бризкають іскрами вогниці багаття під рукою бортника, пані дядина повісить віночок на галузку дуплястого осокора, „щоб не злякалася душа дерева“. І заспокоює її ласкавим словом:

— „Не тікай, душе зелена. Не лякайся вогню доброго, свяченою свічкою розпаленого. Дай нам мед на потребу, віск — на сфру. Мед — при нас, дим — від нас, на ліси, на діброви, на дряговини, на оболоні. Як було, так най буде, міцне слово моє. Аминь“!

— Гей-гей!.. Бу-вай-та! — ..раз-по-раз долітає з лісу. Але пісень збирачки грибів не співають, бо — „за піснею не вчуєш небезпеки“.

— Гоп-гоп!.. Чу-ва-є-мо! — відгукуються хлопці та драби. До ніг старої пані з сухим шелестінням злетів горішок.

— Виверця!.. Вивірка! — Ось ось! — радісно простягла ручки Тея. Але пухнатий віхтик рудою блискавкою зник у листві.

— Це гості до нас! — засвітилось усміхом обличчя пані Теофілі. „На погощення“ — Божа тваринка посилає — підбрала вив рчин дарунок сухою рукою вплетеному „нарукавничку“, вже тепер надягненому „заради гостця“.

— А ось, чмелик, бабуню!

— Не руш, дитино! Не полоши добрих вістей! — дивилась приязно на маленького — „осіннього“ чмеличка, що волохатою жовтою краплиною завісився в синій квітці дикої кампанулі й дзвонив нею.

Тея з Фаїною й Раїною побігли шукати жабку-рахавку, що покликала їх з кріслатого дуба. А стара пані намірилась до коней і затрималась, прислухаючись до легкої хвилі, що пробігла по верховіттях. Шелестіли вони тихо, лагідно й тужио, ронячи мідяний лист. Нова хвиля вітру погнала в далечінь. Пані Теофіля похитала головою:

— „Лукаві дні“ по радості в'шують дерева. Прийде, ох, прийде жура, як по ясному дні приходить присмерк вечірний. Вже підвела руку на охоронний рух, але скамяніла, відчувши в новому шелестінні ніби далеке похоронне подзвіння. — „Кому ж це дзвонять повітряні примари? Мені?“.. — й болісно відбилось у серці. — „Ох, Боже, Боже! Хоч би вже швидче виростала та до розуму доходила мала Тея! Обіймає мене сум: на кого ж покину я старе гніздо „лебедине“? — й почала молитву до Святої Диви, але вітер уже потяг в другий бік і заспівав лагідніше.

— Так це не по мені звзвонить? — розмовляла з лісом, як з приятелем. — Знову твоя правда, друже зелений: „леч“* призоволь нам бути ясним та лагідним, як ти — це „істно“ — найліпша рада!

Звеліла машталірові:

— Сурмити збір!

Старший доїзджачий з гурто мподенерованих, радісно-втомлених псів підїздив до пані дядини.

— Так що ж, Хрудоше?

— Та, дай Боже, — зіскочив з коня Хрудош і кинув поводи „цюрі“-помічників. — Все добре, ясна пані. Стопи багато. Звірова до наших лісів хорониться. З півночі ту „барзе“ паде. — Усміхнувся ясно. — Спокій нам пан Бог шле: звір бо познаває, де іскритися може. То но барзо вепр ізбестився. І коні дикі то-лочать. Тепера спіткавем з півчвартаста*.

* Авторка уживає тут деяких слів, вживаних у тодішній українській мові на Волині. Редакція.

— Нівроку! Най на пострах застрілять кілька огирів... Завтра ще тепло буде — рахавки скрегочуть! — то най Трещула по жолуддя пошле та всіх, щоб вистачило безрогам хотя до водохреща. Бо ж, виджу, б́у́кви в лісі мало. Та й пора вже на зиму дороги перекопати й човни зволікти, опачини сушити...

На „пасіку“ — галявину викочувались вози з грибами. Тея з радісним вигуком кинулась до збирачів: ще здалеку вглядала на возі двох високих, мов з криці різблених, журавлів.

— Піших „імили...“ від ключа відбилися — сповіщали всі нараз двчата.

— „Томні“ були, але не старі, кість мняку мають — висвітлював один з дідів — коли опочинок дати, то навикнуть. А чей же ніт?..

— Ож не журу б імили! — трохи невдоволено промовила пані Теофіля. — Тейо. Не підставляй їм зріниці! Та й ви дівчата, — довгоносим віри не доймайте!.. й оглядала гриби. — Деморацькій пригадайте, щоб не сплутала, як оноді: ліски з кружаниць під губи дала! — Затрималась біля коней. — Чи ж то ти, діду, пускав пустопаш на попас? Бач, як муха побила — так і заюшилися кровю. Хрудоше, підсади но панну на „Бобріка“. — вказала на волохатого, невеличкого татарського бахмата. — Йди-йди! — Не оскиряйся — поманила пальцем Тею — така вже велика! Ось-ось буде вже сімка. Сором, як малій поперед бабуні на сідлі тулитись! — І доглянула, як внучка, все зарумянена з гордошів, умовувалась на коника.

Жіноцтво те ж всідало на вози. Мисливці скидали до них забитих глушців. Хтось кинув зайця.

— То — шкода Не варт вганяти по хашах. Дики й зайці самі з холодом під замок придуть.

— Зима все зїсть і ще запросить! — озвався дід сокільник, тримаючи за коралеві голівки тяжких глушців. Важив їх на руці: — До-о-брї!.. Таж ліпше їх мати в соли чи в салі, як на вільному вітрі!

Хрудош підставив старій пані зложені одна на одну мідні долоні. Пані сперлась рукою на рамено доїзджачого, другою вхопилась кульбаки, діткнулась підставлених рук одною ногою й несподівано „легким черком“, як на II п'ятдесятку, всіла в сідло. Мимохіть помацала рукою: „корделяс“ — при поясі, але ж з коня — нема ліпше над спис!

— Дай но, Олехно, оштеп!.. Стільки нас — барзо ліс сполошили, тож не дивота, як з нерозуму вепр шугне... Ну, оглянула валку, — з Богом, людоньки!.. Ізда!..

Тільки що вїхали в „пригородок“ замку, як пані Теофіля зауважила, що ліс віщував їй правду: в більшому подвірі, перед мешкальним будинком тісним гуртом покойові дівчата й замкові драби-вартові стояли проти гостей. Ключниця — Деморацька та управитель — „бурграв“ Трещула розпитували новини. А ксбзар Ковдуш, що-річний гість Борковського замку, сивий, як на морозь, а співучий, мов гірський потік його рідних Карпат, оповідав, де бував, що чував-бачив у світах.

— Вітай, Старче Божий — щиро вигукнула перша, зрадівши гостеві, замкова пані. От, і наш гірський сиз-орел!.. Так, що ж: зимувати до нас, старче Симеоне?

— Най Господь благословить щастям, здоровлям, гараздом! Як став — з вістями, пані ясна. А по припочивку траді далі ступати: до Луцьку, відтіль — до панів Масальських, у Вільно. Ще троїк передавали „на світло“ в Лавру Печерську, бо ж двоє Божих Угодників з роду їхнього в Київських Печерах відпочивають. Мусів бим звіт іздати, що в Києві звидів та звідав, аби ми лихі язики об дідові пусте не шебетали..

Довкола журавлів точились Раїна й Фаїна:

— Чу и пісні, чути співи: бір співа!..

Будуть пісні, будуть дива ще й дива!..

Одно диво — на діді, друге диво — на бабі,

Третє диво — на дівки!.. Ха-ха-ха!.. — й не доспівавши, кидались одна до одної цлува ись. Теї так кортить до них, — та не може. Дід Симеон Ковдуш має над нею містичну силу: його „срібне око“ чарує й притягає її, більше, як ті сотки джмилів, що замкнені в кобзі“ його. Відомо в замку, що коли прийде Ковдуш, Тея не спустить очей ні з його полуди, ні з закручених у оублички пасем його жовтавої бороди.

До вечері накрили дідові в панській їдальні, але окремо на малому столику біля великого комина, де ще з весни чомусь зложено купу червоних кахликів з малюнками білих лебедів. Тея на стільці, підмощеному шкуряними подушками, сидить біля бабуні за великим столом. Вже скільки часу той довгий стіл — зовсім порожній, бо нема за ним отця Кастана. Тея не надивується, що він так „довго сповідається“ в Дублі, де має, не як звичайна людина, „кількох отців“, що їх так само, як і самого „отця“ Кастана, звуть домініканцями. Це дійсно щось таке незрозуміле, що ані хоба Ляля, ані пані Деморацька, молода й повновіда та міцна, — „як переодягнений драб“, — кажуть про неї покойові дівчата — ані вона, що стоїть он за бабуниним фотелем і знає все на світі, — не може вияснити отцівської загадки капеляна. Таж тепер не це на думці у Теї: Божий старець забирає всю її увагу, дарма, що Ість мовчки. Але Тея наперед знає, як буде їй соромно, коли бабуня звелить при відході Ковдуша віднести йому „срібний грош-ик“. А ще соромніше стане, коли дід щось ласкаво її запитає.. Вона вже й тепер червоніє, а з ложки ллється на обрус „чорнина“ — юшка з дичини!.. Добре, що не бачить бабуня!.. Але ж пані Деморацька все бачить!.. „Ах, Боже! І на що на світі стільки того сорому?.. Мабуть це для того „первородного гріха“, що про нього любить говорити отець Кастан“?.. Але чому ж Раїна й Фаїна того гріха не відчувають?! Он сидять обабіч бабуниного фотелю на подушках, без стільців, та вечеряють, не соромлючись, просто „на підлозі“, як.. кіт Мацько? Гукнути б їм, але вже бабуня починає розмову з дідом і Тея вся — сама увага.

— Що днесь-не-днесь вісти будуть, — прийшло мені на пбчуд. Таж не знала я, що це ти, старче, Симеоне, прийдеш

і такі вісти зложиш. Аж віри не дойму... Чи ж то билиці? Повідай бо все ладом..

— Таж способен повісти, милостива пані наша ясна. Було це в залітті, по Іллі. З Урив йшов я, з Бардієва, таки ж от від нас. Дано вдома не був. А там — велій див: новий ратуш хитрі будівничі — Олександр та Олексій на наймення — поставили, а над дверима висікли напис: „Гдна річ — бідному помагати“!... Як же нашому братчикові — гудцеві странному такого не зобачити? А тепера — знову — міські мури зводять, вапно не водою, а курячими яйцями розчиняють... І на „кислу воду“ шлях не спить: люда люда зїздиться... Тож по Іллі й подався я зо своїм Бжетіхом, учнем моім, на галицьку сторону. Через Зборів, Дуклинським просмиком, на Коросне; міркую далі: на Сянік, Перемишль... Орсаг* добрий, води „довольні“, не буде ні безвідда ні безхліб'я. Мандрівні пройдисвіти чи гільтя! голякові странному, звісно — не страшні, бо ж недурно сказано: „не звір се, ед звірів — Іжак, не риба серед риб — рак“, — не здобич опришкам невля — неборак!...

— Підкрепляйся, д'їду, та й „ігдаино“ про пана Василя...

— Най заплатить пан Бог: я вже й уконтентований...

— А тож про них в сей час і повідаю... Враз ше за Зборозом здибали ми Яроша — лірника. „Москвином“ його звиваємо, бо добре барзо по-московському затинає. „Йов регельт!... Йов регельт киванок!..*“ Так і так... і попливли своїм пливом. Вже далі ми разом з камратом. Йдемо так, беремо, як за простибїг добрі люди дають та про все повідзємо.. З'адали й про війну волошську, що в нї брати Струсї голоюю наложили, згадали й дідича вашого Адамця, бо ж їхній там слід пропав...

Пані вядина тяжко зідхнула й підперла голову рукою, але не перешкоджала старцевї згадувати.

— Ог Ярош їк мені:

— А я видів пана дідича Борковського, Василя, у Москві.

— Та чей же би то його? — питаю.

І отож ясна пані, немов би сьогодні те все чую й памятаю. День такий був теплий-найтеплий. Потім нас геть розморило. Посідали ми в заході під грабом, а москвин, Ярош Мирон, говорить так:

— „На конику, на тарантовому, проміждо ясним паном гетьманом Остахвієм Дашкевичем та якимсь зацним старим болярином, їдуть собі та про своє, як у себе дома, говорять“.

— А про що ж? — не витерпіла пані вядина.

— І я так спитав: — „Про що ж?“ — кажу — А Ярош відказує: „Та хїба ж я на підслухи ходиевм?“... Однак і без вітру, ясна пані, вістки шумлять..

Саме в цїй хвилині з їдальні вийшла пані Дем'рацька. Ковдуш перегнувся над своїм столиком і голосним шепотінням додав:

* Орсаг — шлях (по мадярськи).

** „Доброго дня! (ранку). — Доброго дня бажаю! (по мадярськи).

— Ніби козацькі фортеці в очеретах Дніпра ставити мають...
На унію „тараньку гострять“...

З Деморацькою увійшов і пан Трещула:

— Шість пар молодят із Підзамча.

— Об чім річ? — зсунула брови заслухана пані Теофіля. —
Ну, то що?

— Та ж на провесні позінчані, а весілля ще до сю пору не відбували. Казалося: аж вижин пшениці мине. Тож притьмом дозволу просять: гудець бо ж тут — кивнув на Ковдуша.

— По заході сонця?... У п'ятницю?... Завтра ж будень будний: збирати жолудь, човни й опачини стягати... Аж в неділю!... Пива їм викотить, вина — шість корчаг... Деморацю! — повернулася до ключниці: — баранів зо три, якесь теля, птицю...

Трещула ще не відходив.

— Та й ще щось?

— Просять не погордити...

— Ну, таж прийду... Ага! — затримала „бурглава“, — казали: прийшли там мечники?

— Ні, ясна пані: циганин з хлопцем. Кажуть на себе — „вірмени зі Львова“, ножі принесли, чотирі десятки. Замкнувем їх на ніч у „скісній роговій коморі“, біля прибочної вежі.

— А коні?

— За другою брамою.

— Добре єси вчинив, але ж наглядати кажи — хитнула пані дядина головою й знову звернулася до діда:

— І гадаєш: впізнав таки той москвин Василя? Не схибнув?

Кобзар посміхнувся, зібравши врібні зморшки довкола очей:

— Як же схибити? І близни під оком, на правій щоці, немов рукою діткнув — ось як бачив! Ще казав Мирон: огрядніші собі стали, а волосся — гей-гей, як у мірошника, — вже сивиться... Вірте, ясна пані: москвин бо не темний, це — один з наших братів, на обидва видющий.

І знову, коли вийшла з Ідальні Деморацька, дід приглушив голос:

— През віру просто живота людові нема! Хоч хрест на собі поламни! Бояри та пани вже не словом самим проміждо себе, но і мечем, самопалом семипядним суперуку мають, один одного наvertsають. Панство руське — на лаціну, інші снов же — до віри руської, а інші — до схизми, — віри московської, он як беруться! Там-тут, тут-там — сама веремія. Ож би один стопоз своєю твердо оперся. А то ніхто у віру праву втрапити не може! Того спалили живцем за віру „праву“, а того — снов — за „неправу“. Бо ж скрізь ген-ген — само двоєвіря!

— Це правда — потвердила і пані. — Один „Іхній“ архимандрит, і добрий чоловік, сам мені говорив: „Уже й самі не знаємо, в що віримо; боронимо блуди сретиків, як віру праву“.

— Отож бо й воно!... Кажу і я вам правду, ясна пані: „времена остання“ прийшли. Царство Антихриста. Всюди від крови неосхлий меч; а московських черців, як говорив кійсь муж пра-

ведний, — „сам чорт навчас єресь приліжно плекати“! І таки істну істину гереказ старинний, від дідів-прадівів зналий, правду повідає, що то но у володіннях „присвітера“, що його звать „попом Іваном“, тільки в нього лишилася ще віра свята, справдішня. І в книгах-інкунабулях прописано, щоб з тими всіма неправими — „під лід, піз меч та під топір“!

Але: де та земля?... Ніхто не знає, ніхто не відає, ніхто вісти не подаває, очерчення не зображає. Таж казав мені один ченний Богочтець: — „Не тїдевать царств ісходити тра, не два окіяни-моря перепливити, але серце власне адомангом камяним зробити треба! І тоді воно, як зоря Рожественська, до ясел Богонародженого само зорею світаючи, признаку дасть, путь-орсаг вірний вірному вкаже!“

І дасть тоді присвітер Іван за убільшену ревність напитись води живої з кубка ізмарагдового. А хто напється, знайде щастя вічне...

Тея слухає, не моргаючи, ясно уявляє собі „кубок ізмарагдовий“, бо ізмарагди вона знає з бабуниних великих сережок: такі, як лямпадка, що завжди світиться перед Святою Дівою в бабуниній оврині. І спадає їй в голівку: „Може й та лямпадка з ізмарагду?... Тож тільки вилити оливу, а натомість налити води й напитись!“ Теї бо дуже хочеться бути щасливою й мати оте „щастя вічне“, що дає той... „присвітер“ Іван. Але, химерна річ те щастя: тільки що помислила про нього, а вже до неї приходить прикрість,

Подали молочну кашу, помішану з тертими горіхами та вареними в мелу сливками. Тея дуже любить цю кашу й згоди-лась би признати її за — одну з конечних складових сучасток щастя. Таж бабуня.. Покликала дівчатко до себе, обняла й тишенько „на вушко“ шепоче!

— На, дитинко, таріль, подай старчикові та скажи: — „Привольяйтесь, дідуся, на здоровля“!

Тея міцно вперлась ніжками в підлогу, ніби вросла в поручні бабининою фотелю. мотє голівкою, міркуючи: — „Чи ж не могли б те зробити Раїна з Фаїною?“ Але бабуня неначе „душку її читає“:

— „Що вбогому вчинете“ — говорить Христос — „те мені вчините“!

І не повірила б Тея, що такий важкий той таріль з кашею, й що від столу до діда — така довга дорога! Дрібно ступає ніжками, йде повільно. й здається їй, що всі всі, хто є в замку, — всі дивляться на неї й... сміються. Але ж нема чого й сміятись — і це якраз найгірше. Та ось — ще тільки крок, — і всьому нещастю кінець! І раптом не радість, а страх огортає її, аж руки холодніють і тремтять:

— „Ну, що ж, як замість сліпого Ковдуша побачить вона тут, за малим столиком, самого Бога-Христа? Бо ж тільки для Нього пішла вона „служити Божому старцеві“! Ну, що ж, як Хри-

стос, огорнений с'явом, гляне на неї... посаджений на ослоні за тим маленьким, „підлішим“ столиком?

І Тея раптом чує себе такою великою грішницею, що аж їй цокотять зубки. Бо ж земля може розступитись перед нею... Але — ні: підлога блищить, не рухається. Та еля вже нема в руках, а Домораця підсаджує її на фотель. Та не піднесла Тея очей, і Христа не побачила! Сумно, і так жаль, хоч плачі!.. а тепер пізно. За столиком вже знову — „странний дід“ і вже знову говорить до нього бабуня:

— Ластівки відлітали пізно, а цибуля має одну злупку: буде тепла зима.

— Та й р'к мабуть буде спокійний. Кажуть, ніби хан з безбожним військом своїм на Москву тягне... Круки — хмарами, видимо — не видимо — всі на північ гонять, — додає Ковдуш.

— І звірова, відхіль може, до нас горне — знову говорить бабуня і пє свій вечірній лік, „щоб серце не підходило під горло“! Це — запарені пелюстки дрібної червоної квітки, що зве її Тея „вуглик у вогні“.

Вже прибрано з столів, а Тею не забирають з Ідальні, й челядь не збирається, як звичайно, на вечірню молитву. За гуртом покойових дівчат, що скупчилися біля дверей під колюмнами, ще ніби прибуло жіноцтва.

— Таж заспівай нам, старче! — злітає нарешті давно всіма очікуване слово. І на погляд — запитання пані Деморацької, замкова пані киває погидливо головою: — Відчинити двері!

З обох дверей тиснуться люди: челядь і драби. Трещула наливає Ковдушеві велику „стопку“ меду. А за Тесею вже стоїть її хіза — волошка, простягає руки до дримаючої дівчини. Всміхається:

— О, сьогодні панни й люлити не треба!

Але дівчатко б'рониться:

— Лялю, бабуню, бавимось ще!.. Я не хочу спати, не хочу..

— Не руш її — каже Евлалії бабуня — най слухає дитина.

А Ковдуш уже „випускає з кобзи джміль“, ладить сутуги, таж замість, щоб співати, знову говорить:

— Зведіть, ясна пані, покликати й мого молодика; Божетіх має гарний голос. Вже вивчений майстер; в Луцькому дам йому „вйзвілок на всі чотири сторони“.

Оі таки зачали! Мякий тенор молодика „додає жалошці“ до кучерявої дідової „заплачки“. А ось і улюблема в цих краях пісня:

... „Із-за гори, з темнього лісу
Татари йдуть, волиночку везуть...“

Похилились, завмерли слухачі, мов колосисте поле під тучею, що наносить громовицю: О, тут неволя татарська, — що „зліє зла!“ — не тільки поетична згадка! Багатьох зачепила вона своєю кривавою рукою. І вже плаче „тонкосльоза“ жіноць, але й пані дядина не може стримати зідхання. Особливо ж, як гудці почи-

нають „нову“ думу „про братів Струсів“, „міждо яких мабуть загинув і любий, ясноокий Адамко“... Вже стільки літ марно шукають, розпитують: немов земля поглинула й ніде жадної згадки!

І тихо гладить пані Теофіля внучку по голівці золотоволосій, як у тієї волиночки, що

...„косою бір освітила“.

Згадує свого старшого сина, що також загинув у бою з волохами. Згадує й другого, що взяла його орда в ясир, і не повелось викупити... „Боже, Боже: таж тут вельми дивен єсть стар чоловік, майже бо ніхто з мужів не вмирає, до старих літ доживши, своєю смертю, на ліжку вдома. Хіба що якийсь каліка!“...

І раптом урвались думки. Став спів. Хуртовинною пригналась із ночі хвиля. Розсипалась тріснотнею поломаних віт, кінським іржанням, тупою соток копитів. Тривожно зойкнула сурма, закричали мисливські роги. Квапливо впало кілька пострілів з довгорлих вартових „киіз“ - самопалів. І на те, мов шалений зойк одних грудей, розтяв повітря в ідальні жіночий покрик:

— Орда-а!.. Рятуй-те!..

Драби, хто з самопалом, хто ще з старосвітським аркебузом-самострілом — враз опинились на своїх місцях чи вікнах-стрільницях. З вежі — „Будельниці“ ахнула в ніч гаківниця і це зміцнило паніку: безсумнівно — велика небезпека! А червона заграва палаючих смоляних бочок залила двори й наповнені водою рови-фоси та замкнула замк у тісне коло жаху й змори.

Пані Теофіля випросталась і зблідла при першому звуку тривоги. Швидко перехилила недопитий лік, перехрестила чоло, віддала Деморацькій Тею, й вийшла в коридор. Вхопивши за стіни перший восковий смолоскип, майже підтюпцем подалась до вартової вежі Будельниці. Однак, хоч саме в тій хвилі прогомніла гаківниця, думка замкової пані вже натрапляла на правдиве вияснення тривоги. Не було виття й ламання в п'яній дерев, як це робить при наступі орда. Грабіжники? — Ті вибивали б насамперед браму. Може це ті цигани? — пролетіла на мить думка... Але ж за стінами не було стрілів, а зо стрільниць вежі видно всі двори, брами й пруги землі поза фосами, вільні від напасників. Веремія зменшувалась, вгавала.

Почувши в долині прудкі кроки (хтось біг до неї з вісткою) — замкова пані зупинилась, відітхнула й леле помітно всміхнулась: в чорній п'яній під сходами сюрчав цвіркун.

Ні, цвіркун не сюрчить, коли близько небезпека!.. Та й той, що біжить з вістками, не спинився б по дорозі!

Повернулась і дихала зовсім спокійно. Спускаючись додолу, увійшла в бічний виступ вежі, присвітила й ступила ногою на залізну підйому, що легко піднесла ляду над глибоким, скісним колодязем. Все було в порядку!

— Ох! — зідхнула пані Теофіля — ну, що крім цього може зробити стара, слаба жінка, нездібна до поважної оборони?!

Хоч би вже швидче виросла мені Тея — виходила, міркуючи знову, на середній хідник вежі з бічниці, де під лядою стояли приготовлені до вибуху барила пороху. Треба було піднести ногою ляду й кинути смолоскил, щоб замок вилетів у повітря, коли б не було надії на якийсь порятунок. Всі замкові люди знали: цей смолоскип кине — сама пані дядина...

Байдуже слухала слів вартівця про кілька табунів диких коней, що від самим замком счинили бійку з великою чередою вепрів-ликів, і втомлено наказала:

— Засвітити світло в каплиці... На сьогодні вже досить балачок та співів. На варту ж — старших драбів. А завтра конче перекопати дороги...

Одначе в „челядній ізбі“ не було охоти до сну й по вечірній молитві. Про переляк забули всі враз, всю бо увагу притягав до себе „віщий дід Симеон“, що знає не тільки, де що діється, але ж „розуміється й на річах вкритих“.

— Чи ж то правда, пане-брате, — запитував шкутильгавий дід-столяр — що вже сьома тисяча років від сотворіння світу ісхожає, а восьмої — кажуть — не буде вже? І чи правда, що й виказу більше нема, коли Великдень святкува ти, а ті — вищі народу сословія — жадають нового календаря?

Всі замовкли, як у церкві. Тільки приглушено дзенькає об дукачі глиняне мальоване намисто дівчат, що також прийшли послухати „старчика мудрого“. А Ковдуш, як давновічний пророк, випускає з беззубих уст, мов піною морською оточених сивими кучериками бороди, — образ за образом, що їх бачить його „срібне око“, „темне“ на дійсний світ.

... З давен-давна, браття любе, за світ, за душі людські змагається Сатанаїл з Господом Паном... Одколи бо списом вогенним вдарив лукавого Михайло Воїн небесний, а Ілько-Пророк святий пометав блискавки й розпоросив вої лихі, — сторч олів вивтікали біси в прірву віковічну... Зорі небесні з дороги Ім вступались. Сонце праведне та місяць ясенський проклятих відцурався: не прийняли їх до себе! Тільки земля грішна — нерозумная — пожаліла й прийняла Сатанаїла — баніту со аггели. А вона ж тоді, браття любе, раєм Божим була!.. От, з того часу і їдять лукавий людей на Бога, підванців собі щодень збільшує. А хирен єсть чоловік... Тому все меншає правди на світі, а що далі, то меншатиме все дужч, поки в державі Сатанаїловіж, з дозволу Божого, за кару землі нерозумній, що сама на ся лихо накликала, вся правда ізнищиться, висхне, осуякне.

Тяжкі зідхання наповняють „ізбу“, але не чує їх „странний дід“, зводить догори руки й переходить у ритмований речитатив, „мов ік серцю слова прикладає“:

— І Боже сонічко заскаржитьесь — занарікає: „Ой, не хочу я, Господи, рано сходити, рано сходити, свічку грішному світити... Ой, не хочу я“..

То вгасаючи, мов зморені сном, то знову прокидаючись з густого чаду, — палахкотить кілька лучин в поставцях біля че-

лостей великої печі, а лойовий каганець на самій печі затягає чорну стелю сивою поволокою. Під піччю настирливо пряде свою металеву пряжу завзятий цвіркун, задоволений з тепла, що надихали його присутні. Та не він, а протягле скрипіння відчинених дверей обриває скандування дда-гудця. Мякі, нетверді кроки тяглим шарудінням розтоптують насторожену увагу. Баба Вівдя — „зілійниця“ вичовгалась із своєї сушарні й обережно тримає обома руками загорнений у гаччірку сивак-горщик з чорної глини. З горщика курить запашний дим — ладану й материнки, а до нього примішується запах с'рки. На грудях у баби намісто не з глини, а з висушених рибячих очей, твердих мов порцелянові кульки. Замість дукачів — два вовчі зуби та ведмеж'ї кивоть.

Вельми стара зілійниця, і хоч дуже добра, а проте бояться її, бо прийшла десь здалеку, з Угрів, як „босорк'аня“ — відьма, чи жрекиня гірських і лісових богів. Всі розступаються, й Вівдя стає сама серед простої кімнати, сиваком, немов коливом на службі похоронній, згори додолу, згори додолу коливає й, промовляючи ніби не до людей: — Добрий вечір, білий ранок тобі, Земле Тетяно, Водо Улляно, — шмигає постолами до дверей.

Всатий, озброєний драб заступає їй дорогу й говорить ласкаво:

— Нема ще ранку, бабусю, ще — глупа ніч. Ще й люди не лягли, не то щоб ся обуджати... Не вільно виходити з хати надвір, а тому, хто надворі, — в хату.

Та Вівдя ніби не бачить драба, відсуває його рукою й шепелявить беззубою, чорною пащею:

— Не руш мене, шинку, пушти. Мушу „Матінкам“ покадити заздалегди... біду відвернути... Медом-пшеницею поклонитись. Воді-Улляні, матінці чистій, молока не улляли, мучиці праженої не кинули... До рідного р'ддя не кликали... Близько проміждо нас лихо ходить, Морену за руку водить. Ох-ох-ох... Близько... Пушти мене, шину... Чи пуштиш, питаю?

У відповідь бабі відгукнулась пострілом ніч. Суремка кинула з вежі наказ, і заскреготіли ланцюги рухомого мосту.

Всі завмерли в хаті в повнім он'мінні. Лише баба Вівдя піднесла вгору свій горщик-кадило і, як передтим, вичитувала:

— Не знає залізо, що чинить, що робить... Та силу заліза відає лікар. Лікаря руку веде Господь... І від злої волі, від лихана-недолі най не зведеться зо-зла рука зла...

Отже, „не було писано в зорях“ мешканцям Борківського замку проспати цю ніч спокійно.

Тільки що встигла вгрітись під хутранюю ковдрою-покривцем пані Теофіля, як загривожив її сон різкий тріскіт вистрілу та крик суремки. Таж цілком не пробудив: чула потім у дріманню і скрегіт ланцюгів на мості, але оспала думка одурила: здалось, що вже світає й опускають малий міст до обори для збирачів жолуддя. І сон переборов: голова старої глибше вгрузла в білу піну теплих подушок. Але ж настирлива рука вперто

стукала в двері просторої одрини. Якби були незамкнені, певне вже хтось трусив би за рамено. Таж пані дядина ніколи не забуде замкнутись на ніч, бо „стару жінку й власне дзеркало не сміє бачити не прибраною слухно!“

— Та най бо ж звольте прокинутись ясна пані! — Вже виразно гукає голос пані Деморацької.

Щоправда, голос схвильований, таж не страхом, а радістю. Розуміє це замкова пані, але все ще не має сили підвести повіки, хоч напів збуджені думки вже тримають звязок: — Ой, стара вже я, стара! — Журиться дядина — і коли вже та мала Тея мене заступить?! — втретє цієї доби думає те саме. І раптом немов хтось її підкинув: сіла на ліжку й грудко зірвала з себе ковдру:

— Що, що? Що ти кажеш, Деморацю? Який Адам?...

— Таж наш, світла пані, наш дідич... О, Господи! Ясний пан Адам... з Орабської Землі... повернулись дужі... ще й з родиною!... З неволі бусурменської!...

— Мати Божа!... Матінко Божа! — спинає руки пані дядина й водночас хапається за різні речі.

Але ж, лишечко, що це?... Не може встати з ліжка: ніг немов нема! І серце тріпоче, як накритий рукою метелик... під „парадною брамою“ пирхають коні, іржать мули, рзеленчить з роя, виринаються різномовні склики, гупають важкі кроки людей, що несуть тягарі, і скигнуть якийсь дивний звір...

